

พลวัตแนวคิดและปฏิบัติการของประชาสังคมไทยด้านการจัดการทรัพยากร หลังปี พ.ศ. 2549*

The Dynamics of Concepts and Practices of Thai Civil Society in Natural Resource Management after B.E. 2549

นิภาวรรณ แก้วแสนทิพย์**

Niphawan Kaewsantip

สุรางค์รัตน์ จำเียรพล***

Surangrut Jumnianpol

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง “พลวัตแนวคิดและปฏิบัติการของประชาสังคมไทยด้านการจัดการทรัพยากร หลังปี พ.ศ. 2549” มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาพลวัตแนวคิดและปฏิบัติการของประชาสังคมไทยด้านการจัดการทรัพยากร หลังปี พ.ศ. 2549 ผ่านปฏิบัติการผลักดันโน้ตชุมชน และการคัดค้านนโยบายทวงคืนผืนป่า และการแก้ไขปัญหาป่าไม้ที่ดินของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย และขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม ในบริบทการเมือง เศรษฐกิจ สังคม หลังรัฐประหาร พ.ศ. 2549 ซึ่งมีความขัดแย้งทางการเมือง และรัฐบาลไม่มีเสถียรภาพ การแก้ไขปัญหาของขบวนการประชาสังคมด้านทรัพยากรป่าไม้ที่ดินไม่มีความคืบหน้า ในขณะที่รัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2550 มีบทบัญญัติเรื่องสิทธิชุมชนกลายเป็นปัจจัยเชิงบวกที่ทำให้ภาคประชาสังคมใช้ต่อรองกับรัฐ กระทั่งรัฐประหารในปี พ.ศ. 2557 คณะรักษาความสงบแห่งชาติ ประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว และได้ใช้อำนาจในการจำกัดเสรีภาพของประชาชน รวมทั้งการจัดการทรัพยากรจนสร้างผลกระทบกับประชาชน ผลการศึกษาพบว่าแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชน เป็นแนวคิดหลักที่ขบวนการประชาสังคมใช้เพื่อต่อสู้เพื่อการจัดการทรัพยากรอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในปัญหาป่าไม้ที่ดินในสามกรณีที่กำลังกล่าวมา ส่วนในเชิงปฏิบัติการ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่องพลวัตแนวคิดและปฏิบัติการและการปรับตัวของคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชนหลังปี 2549

This article is part of a thesis titled "Dynamic of Concepts, Practices and Adaptation of Thai Non-Governmental Organization Coordinating Committee (NGO-COD) after 2006"

** นักศึกษาปริญญาโท สาขาพัฒนามนุษย์และสังคม บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Master's degree student, Human and Social Development, Graduate School, Chulalongkorn University

*** นักวิจัย สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Researcher, Social Research Institute, Chulalongkorn University

Received: April 21, 2023 Revised: July 10, 2023 Accepted: September 11, 2023

พบว่า ขบวนการประชาสังคมใช้ยุทธศาสตร์แทรกเข้าไปในพื้นที่ของรัฐ (Forward Infiltration) ผ่านการเมืองของอิทธิพล (The Politic of Influence) ด้วยการต่อต้าน การลobbี้ การให้ข้อมูลโดยใช้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเพื่อกดดันให้รัฐตอบสนองข้อเรียกร้อง ในขณะเดียวกัน ภาครัฐก็ตอบโต้ด้วยการแทรกเข้าไปในพื้นที่ของประชาสังคม (Backward Infiltration) ด้วยยุทธศาสตร์การเมืองของการแทนที่ (The Politic of Substitution) ผ่านระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยคณะกรรมการที่ดินแห่งชาติ พ.ศ. 2557

คำสำคัญ: ประชาสังคม , การจัดการทรัพยากร , สิทธิชุมชน , เครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย , ขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม

Abstract

This research aims to study the dynamics of the concepts and practices of Thai civil society in natural resource management after B.E. 2549. The study focuses on three types of work, namely: advocating community land title deeds, opposing repatriation of forest policy, and solving forest and land problems of The Land Reform Network of Thailand (LRNT) and The People's Movement for a Just Society (P-Move) in the political, economic, and social contexts after the B.E. 2549 coup. There are political conflicts and government instability. The resolution of the civil society movement on land and forest resources has not made any progress. While the Constitution of the Kingdom of Thailand, B.E. 2550 contained provisions on community rights, it was a positive factor for civil society to negotiate with the state. Until the coup in 2014, the National Council for Peace and Order promulgate the interim constitution used powers to restrict people's liberties and managed resources that created negative effect on the people. The study found that the community rights is a central concept that civil society movements have been using for fighting with the state in natural resource management, especially in the forest and land problems in the three cases mentioned above. In practice, the study founded that civil society movements use forward infiltration strategies through the politics of influence by resisting, lobbying, and providing information by the social movements to pressure the state to respond with the problem. Meanwhile, The government responded by backward infiltration with the Politic of Substitution through the Prime Minister's Office Regulations on the National Land Committee of B.E.2557.

Keyword: Civil Society, Natural resource management, Community rights The Land Reform Network of Thailand (LRNT), The People's Movement for a Just Society

บทนำ

แนวคิดประชาสังคมในประเทศไทยถูกพูดถึงครั้งแรกในช่วงที่พรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย (พคท.) ล่มสลายในฐานะแนวทางสันติที่จะทำให้สังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น โดยได้รับความสนใจในฐานะการสร้างพื้นที่การมีส่วนร่วมทางการเมืองที่เป็นประชาธิปไตย (เกษียร เตชะพีระ อ้างถึงในชูชัย ศุภวงศ์ ยุวดี คาคการณ์ไกล, 2540) ต้นทศวรรษ 2520 แนวคิดและปฏิบัติการของประชาสังคมถูกสะท้อนผ่านการปฏิบัติงานของนักกิจกรรมหรือองค์กรพัฒนาเอกชนที่ลงไปทำงานกับชาวบ้าน โดยเฉพาะหลังจากรัฐบาลมีนโยบาย 66/23 เปิดโอกาสให้ผู้ที่เคยเข้าร่วมกับ พคท. กลับสู่เมือง จนกล่าวได้ว่าการขยายตัวขององค์กรพัฒนาเอกชนเป็นปัจจัยที่ทำให้แนวคิดประชาสังคมขยายตัวในสังคมไทย (พทุทธิสถาน ชุมพล, 2543 อ้างถึงใน สุรางค์รัตน์ จำเริญพล, 2544) จนนำไปสู่การจัดตั้งคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.) ในปี พ.ศ. 2528 ซึ่งการเกิดขึ้นของ กป.อพช. ทำให้ภาคประชาสังคมยกระดับการทำงานให้กว้างขวางมากขึ้น

การศึกษาแนวคิดและปฏิบัติการของประชาสังคมไทย เริ่มต้นในราวทศวรรษ 2540 สุรางค์รัตน์ จำเริญพล (2544) ได้ศึกษาผลกระทบของการสร้างประชาสังคมโดยรัฐต่อการลดทอนพลังประชาสังคมไว้ 2 ประการหลัก คือ การสร้างความหมายใหม่ของประชาสังคม โดยการรวมเอารัฐเข้ามาไว้ในประชาสังคม และเกิดการแบ่งแยกประชาสังคมเป็น 2 กลุ่มคือ ประชาสังคมฝ่ายรัฐ และประชาสังคมที่ต่อต้านรัฐ ในระยะต่อมา เชษฐา ทรัพย์เย็น (2547) ได้ศึกษาพัฒนาการของแนวคิดประชาสังคมไทย โดยศึกษาไว้ถึงปี 2545 แนวคิดหลักของประชาสังคมไทยร่วมสมัย พัฒนามาจากแนวคิดเรื่องกลุ่มอิทธิพล/กลุ่มผลประโยชน์ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม และแนวคิดที่มีอิทธิพลในช่วงหลัง 2535 เป็นเรื่องของประชาสังคม ชนชั้นกลางและขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่

ปลายทศวรรษ 2540 เป็นปฐมบทแห่งความขัดแย้งทางการเมือง ระหว่างขบวนการเสื้อเหลือง (พันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย - ต่อไปจะเรียกว่าพันธมิตร) และเสื้อแดง (กลุ่มนิคมทักษิณ) องค์กรภาคประชาสังคมจำนวนหนึ่งได้เข้าร่วมกับพันธมิตร จนนำไปสู่เหตุการณ์รัฐประหาร 2549 ในระยะนั้นงานของอุษนทร์ เชียงแสน (2556) ได้ศึกษาความคิดและปฏิบัติการของกลุ่มเพื่อนประชาชนและคณะกรรมการรณรงค์เพื่อประชาธิปไตย ได้แสดงให้เห็นว่า องค์กรภาคประชาสังคมกลุ่มนี้มีแนวคิดหลักในการวิจารณ์ประชาธิปไตยแบบตัวแทน โดยเฉพาะรัฐสภาเป็นเพียงรูปแบบ ทำให้รัฐกลายเป็นเครื่องมือของนายทุน จึงนำไปสู่การไล่รัฐบาลทักษิณ ชินวัตร

หลังการรัฐประหาร 2549 อัจฉรา รักษ์ติธรรม (2557) ได้ศึกษาการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนใน 3 ประเด็น ได้แก่ การส่งเสริมเกษตรกรยั่งยืน การสำรวจแนวเขตที่ดินเขตป่า และการผลักดันการออกโฉนดชุมชน และแสดงให้เห็นแกน (core) ความคิดหลักขององค์กรเหล่านี้ในการ “ลดทอนความเป็นการเมือง” (depoliticization) ทำให้มีพื้นที่การทำงานร่วมกับรัฐ และสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายด้านการพัฒนากับรัฐมากขึ้น

การศึกษาแนวคิดและบทบาทของภาคประชาสังคม จึงหยุดอยู่ในช่วงก่อนรัฐประหาร 2557 อย่างไรก็ดี ในห้วงเวลา 8 ปี (ระหว่างปี 2549 - 2557) ประเทศไทยต้องเผชิญกับการรัฐประหารถึง 2 ครั้ง ซึ่งมีผลต่อการจัดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับสังคมใหม่ ประกอบกับความขัดแย้งภายในสังคม และในขบวนการภาคประชาสังคมด้วยตนเอง จึงเป็นที่น่าสนใจว่า ขบวนการภาคประชาสังคมไทยมีพลวัตและการปรับตัวในสถานการณ์นี้อย่างไร การศึกษานี้แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงและต่อยอดจากผลการศึกษาที่ผ่านมา

สำหรับประเด็นทรัพยากร สถานการณ์ที่ชัดเจนที่สุดคือ ในยุครัฐบาลชาติชาย ชุณหะวัณ ได้ประกาศใช้นโยบาย “เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” มุ่งเน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ มีการเปิดเสรีการค้า และการเร่งรัดการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐาน ด้านหนึ่งได้สร้างผลกระทบต่อชุมชนชนบท ทั้งการแย่งชิงทรัพยากร และความขัดแย้งระหว่างรัฐกับชุมชน จนเกิดการรวมตัวของประชาชนที่ได้รับผลกระทบและองค์กรพัฒนาเอกชนเพื่อคัดค้านนโยบายรัฐ (สงวน นิตยารัมภ์พงศ์, สุรพล มุละดา, 2544) โดยเฉพาะช่วงหลังเหตุการณ์เดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2535 เกิดปรากฏการณ์การเมืองบนท้องถนนที่ประชาชนออกมาเคลื่อนไหวประท้วง โดยสาเหตุมาจากความขัดแย้ง การแย่งชิงทรัพยากรและโครงการพัฒนาที่เพิ่มสูงขึ้น ประกอบกับโครงสร้างโอกาสทางการเมืองเอื้อต่อขบวนการเคลื่อนไหว ขบวนการที่เป็นสัญลักษณ์ที่สำคัญคือ สมัชชาคนจน ซึ่งเป็นขบวนการที่รวมตัวของชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจากโครงการพัฒนารวมถึงประเด็นปัญหาต่าง ๆ ร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ เคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหาและการเรียกร้องสิทธิในการกำหนดชีวิตของตนเอง (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2541)

สำหรับเรื่องของการจัดการทรัพยากร ที่ผ่านมารัฐมีความพยายามแก้ไขปัญหา แต่ภายใต้การรวมศูนย์อำนาจก็ทำให้แนวทางของรัฐมักล้มเหลว ในขณะเดียวกันปัญหาหนึ่งคือระบบกรรมสิทธิ์ในประเทศไทย ที่มีเพียงกรรมสิทธิ์ของรัฐ (State Property) และกรรมสิทธิ์เอกชน (Private Property) ได้กีดกันชุมชนที่มีความสามารถในการจัดการทรัพยากรบนฐานคิดเรื่องสิทธิเชิงซ้อน (Common Property) ออกจากอำนาจ จึงนำไปสู่การผลักดันเรื่องสิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2540 (บุญชู ณ ป้อมเพชร, 2555) และรัฐธรรมนูญได้บัญญัติเรื่องสิทธิชุมชนไว้ในมาตรา 46 56 และ 79 ทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวใช้เป็นเครื่องมือในการต่อรองกับรัฐได้และส่งผลกระทบต่อปฏิบัติการของประชาสังคมจากเดิมที่ต้องเคลื่อนไหวแบบรวมตัวกันจำนวนมาก ไปสู่การใช้ประโยชน์จากกลไกการเมืองเชิงสถาบัน เช่น ศาลปกครอง หรือคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, สัมภาษณ์ 2563)

ยุครัฐบาลทักษิณ ชินวัตร มีแนวนโยบายแบบเสรีนิยมที่มุ่งเน้นการส่งออกและการลงทุนระหว่างประเทศ รัฐบาลเดินหน้าโครงการพัฒนาขนาดใหญ่ ทำให้ประชาสังคมเห็นว่าอำนาจของรัฐและทุนเข้ามา มีบทบาทในการสร้างผลกระทบต่อฐานทรัพยากรและละเมิดสิทธิประชาชน และด้วยท่าทีที่แข็งกร้าวต่อประชาชน รวมถึงการใช้ความรุนแรงกับขบวนการเคลื่อนไหว (กฤษฎา บุญชัย, 2558)

พัฒนาการการเคลื่อนไหวของประชาสังคมด้านทรัพยากรสัมพันธ์กับบริบทการเมือง เศรษฐกิจ สังคม ในช่วงที่โครงสร้างโอกาสทางการเมืองเปิด ประชาสังคมใช้แนวทางการเดินขบวนเพื่อเคลื่อนไหว กดดันให้รัฐรับฟังข้อเรียกร้องหรือข้อเสนอแนะจนยุคหนึ่งกล่าวได้ว่าเป็นยุคแห่งการเมืองบนท้องถนน

แต่เมื่อรัฐธรรมนูญที่รับรองเรื่องสิทธิชุมชนและเกิดกลไกใหม่ ๆ ขึ้น ประชาสังคมก็เข้าไปใช้กลไกที่เกิดขึ้นในการเคลื่อนไหวควบคู่ไปกับการเดินขบวนประท้วง อยู่บนฐานคิดเรื่องสิทธิชุมชนที่ต้องการเข้าไปมีส่วนร่วมกับรัฐในด้านต่าง ๆ ซึ่งขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม หรือ P-MOVE¹ ก็ถือเป็นตัวแสดงที่มีบทบาทสำคัญ

บทความนี้จึงมุ่งวิเคราะห์พลวัตแนวคิด ปฏิบัติการและการปรับตัวในงานด้านการจัดการทรัพยากรของขบวนการภาคประชาสังคมในช่วงเวลาที่ท้าทายดังกล่าว โดยศึกษาผ่านปฏิบัติการสำคัญที่เกิดขึ้น 2 ช่วงเวลา คือการผลักดันเรื่องโฉนดชุมชน ระหว่าง 2549 - 2557 (ก่อนรัฐประหาร) และการคัดค้านนโยบายทวงคืนผืนป่าหลังการรัฐประหารปี พ.ศ. 2557 - 2562

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาพลวัตแนวคิดและปฏิบัติการของประชาสังคมไทยด้านการจัดการทรัพยากร ภายใต้บริบทการเมือง เศรษฐกิจ สังคม หลังปี พ.ศ. 2549

ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาแนวคิดและปฏิบัติการของประชาสังคมไทยด้านการจัดการทรัพยากร หลังปี พ.ศ. 2549 ผ่านปฏิบัติการใน 2 ช่วงเวลา คือ การผลักดันเรื่องโฉนดชุมชน ระหว่างปี พ.ศ. 2549 - 2557 (ก่อนรัฐประหาร) เนื่องจากเป็นปฏิบัติการที่ถือว่ามีความก้าวหน้าในสถานการณ์ที่สังคมตกอยู่ในสภาวะความขัดแย้งทางการเมือง และการคัดค้านนโยบายทวงคืนผืนป่าและการแก้ไขปัญหาป่าไม้ที่ดิน ระหว่างปี พ.ศ. 2557 (หลังรัฐประหาร) - ปี พ.ศ. 2562 (ก่อนการเลือกตั้ง) เนื่องจากเป็นนโยบายหลักของรัฐบาลที่สร้างผลกระทบต่อประชาชน และเป็นหนึ่งปฏิบัติการหลักที่สามารถเคลื่อนไหวได้ภายใต้สถานการณ์ที่พื้นที่ประชาสังคมหดแคบ

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการวิเคราะห์เอกสาร อาทิ แถลงการณ์ ข้อเรียกร้อง บทความ งานวิจัย ข่าว และการใช้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ โดยผู้วิจัยได้เลือกกลุ่มเป้าหมายที่เป็นตัวแทนของประชาสังคม คือ คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.) และเครือข่าย เนื่องจากเป็นกลไกสำคัญในการขับเคลื่อนงานในประชาสังคมและมีความหลากหลาย ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าจะช่วยทำให้เห็นภาพพลวัตความคิดและการปฏิบัติการของประชาสังคมได้

¹ P - MOVE เป็นขบวนการเคลื่อนไหวที่พัฒนามาจากเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย (คปท.) ซึ่งตั้งขึ้นมาตั้งแต่ช่วงปี 2550 เพื่อเคลื่อนไหวการแก้ไขปัญหาที่ดิน แต่ในภายหลังมีการรวมตัวของสมาชิกเพิ่มขึ้นและมีกลุ่มปัญหาหลากหลายขึ้น จึงเปลี่ยนเป็นขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม

การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้การพรรณนาวิเคราะห์ โดยแนวคิดเรื่องประชาสังคมจะทำให้เห็นภาพของ กป.อพช. ในฐานะขององค์กรภาคประชาสังคม รวมถึงยุทธศาสตร์ในการทำงานขององค์กรภาคประชาสังคม ด้วย แนวคิดโครงสร้างโอกาสทางการเมือง จะช่วยให้สามารถวิเคราะห์บริบททางสังคมการเมืองที่สนับสนุน และ/หรือเป็นอุปสรรคต่อการเคลื่อนไหวของขบวนการ ส่วนแนวคิดเรื่องกระบวนการสร้างกรอบโครง (Framing) จะทำให้เห็นการใช้แนวคิดหลัก และแนวคิดที่ใช้ในการเคลื่อนไหวในปฏิบัติการได้ชัดเจนขึ้น เนื้อหาในส่วนต่อไปจะแสดงให้เห็นสาระสังเขปของแนวคิดดังกล่าว

การทบทวนวรรณกรรม

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับประชาสังคม แนวคิดโครงสร้างโอกาสทางการเมือง และแนวคิดกระบวนการสร้างกรอบโครงความคิด (Framing Process) โดยมีรายละเอียด ดังนี้

1. แนวคิดประชาสังคม

คุณสมบัติสำคัญของประชาสังคมคือความมุ่งหมายในเรื่องสาธารณะมากกว่าจุดมุ่งหมายส่วนบุคคล ดังนั้น ประชาสังคมจึงเป็นเรื่องของชีวิตสาธารณะไม่ใช่กิจการส่วนบุคคล และลักษณะสำคัญอีกประการหนึ่ง คือภาคประชาสังคมแยกส่วนออกจากภาคการเมือง เพราะการขับเคลื่อนประชาสังคมไม่ได้มุ่งเข้าไปกุมอำนาจรัฐ แต่เป็นการระดมพลังและแสดงออกซึ่งความหลากหลายของผลประโยชน์ที่ไม่ได้อยู่ในภาคสังคมการเมือง (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2561) ทั้งนี้ ภายใต้การจัดการประโยชน์สาธารณะ ขอบเขตของรัฐ ประชาสังคม และภาคเศรษฐกิจค่อนข้างพร่ามัว จนไม่สามารถแบ่งแยกกันได้อย่างเด็ดขาดและยังมีความพยายามที่จะแทรกเข้าไปในขอบเขตของกันและกัน ในงานศึกษาของ Steven Klein and Cheol-Sung Lee (2019) เรื่อง Towards a Dynamic Theory of Civil Society : The Politics of Forward and Backward Infiltration ได้แบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือ Forward Infiltration และ Backward Infiltration โดยอธิบาย ผ่าน 3 ประเด็นหลัก ดังนี้

1.1 การแทรกซึมของประชาสังคมเข้าไปในพื้นที่ของรัฐและเศรษฐกิจหรือ “Forward Infiltration”

การเมืองของอิทธิพล (The Politic of Influence) ประชาสังคมที่เข้าไปมีอิทธิพลในพื้นที่ของรัฐ และเศรษฐกิจผ่านการกระทำ การสร้างจิตสำนึก การสนับสนุน การต่อต้าน การล็อบบี้ การให้ข้อมูล หรือการสร้างปฏิสัมพันธ์ โดยใช้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เป้าหมายคือกดดันให้ผู้มีอำนาจในการกำหนด นโยบายตอบสนองต่อข้อเรียกร้อง เปลี่ยนแปลงนโยบาย หรือการเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะเพื่อโน้มน้าว ประชาชนให้ยอมรับและปรับเปลี่ยนแนวปฏิบัติในสังคมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน

การเมืองของการแทนที่ (The Politic of Substitution) ประชาสังคมที่เข้าไปทำหน้าที่บางอย่างแทนรัฐ ในกรณีที่รัฐไม่สามารถดำเนินการได้ หรือการถ่ายโอนบริการจากรัฐไปสู่ประชาสังคมที่สมัครใจเข้ามาสนับสนุน ประเด็นนั้น ๆ สะท้อนการจำกัดกิจกรรมหรือลดขนาดของรัฐ

การเมืองของการยึดครอง (The Politic of Occupation) ตัวแสดงของประชาสังคมเข้าไปมีส่วนร่วมหรือบริหารจัดการในสถาบันรัฐและสถาบันทางเศรษฐกิจ เช่น ผู้นำขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเข้าสู่เวทีทางการเมืองแบบเลือกตั้งหรือการเข้าครองตำแหน่งสำคัญในรัฐ เพื่อสร้างสถาบันใหม่เพื่อตอบสนองข้อเรียกร้องของขบวนการหรือเข้าไปสร้างกฎเกณฑ์ใหม่

1.2 การแทรกซึมของรัฐและเศรษฐกิจเข้าไปในพื้นที่ประชาสังคม “Backward Infiltration”

การเมืองของอิทธิพล (The Politic of Influence) เป็นยุทธศาสตร์ ที่เชื่อว่าประชาสังคมจะถูกแทรกซึมโดยอุดมการณ์หรือการมีอำนาจนำ (Hegemony) โดยรัฐ เนื่องจากรัฐสามารถใช้อำนาจผ่านกลไกต่าง ๆ

การเมืองของการแทนที่ (The Politic of Substitution) ตัวแสดงของรัฐพยายามแทรกซึมหน้าที่หรือสถาบันของประชาสังคมผ่านการสร้างโครงการหรือนโยบายระดับชาติ มีการดึงตัวแสดงประชาสังคมเข้ามาร่วมเพื่อเป็นพื้นฐานการสร้างความร่วมมือทางอำนาจ ทั้งนี้ แม้จะเป็นการสร้างควบคุมครองทางสังคมเพิ่มขึ้น แต่ด้านหนึ่งก็ทำให้ประชาสังคมอ่อนแอลง

การเมืองของการยึดครอง (The Politic of Occupation) มักพบในสังคมอำนาจนิยมเผด็จการ รัฐจะส่งชนชั้นนำเข้ามารับตำแหน่งผู้บริหารหรือผู้นำในองค์กรประชาสังคม ดังนั้นการจัดการจึงอยู่ภายใต้รัฐและถูกรวมเข้ากับรัฐ

2. ทฤษฎีโครงสร้างโอกาสทางการเมือง

ทฤษฎีโครงสร้างโอกาสทางการเมืองเน้นการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอกที่มีผลต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยเฉพาะโครงสร้างโอกาสทางการเมือง ซึ่งมีลักษณะสำคัญ 5 ประการ คือ 1) การเปิดหรือปิดของระบบการเมือง 2) การเปลี่ยนแปลงของพันธมิตรทางการเมือง 3) การแตกแยกของชนชั้นนำ 4) การมีหรือไม่มีแนวร่วมหรือกลุ่มสนับสนุน และ 5) การปราบปรามหรือการเกื้อหนุนขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม โดยลักษณะโครงสร้างโอกาสทางการเมืองดังกล่าวยังสัมพันธ์กับมิติของรัฐ ได้แก่ ความเข้มแข็งของรัฐ ยุทธศาสตร์ที่รัฐใช้กับขบวนการเคลื่อนไหว รวมถึงการปราบปรามและควบคุมทางสังคมของรัฐ ทั้งนี้ ในกรณีที่รัฐที่อ่อนแอจะเปิดโอกาสให้กับการเรียกร้องมากกว่ารัฐที่เข้มแข็ง แต่หากรัฐที่เข้มแข็งเห็นชอบกับข้อเรียกร้องจะดำเนินการผ่านช่องทางปกติ แต่หากไม่เห็นชอบก็จะนำไปสู่การเคลื่อนไหวแบบเผชิญหน้า (สมชัย ภัทรธนานันท์, 2559)

3. แนวคิดยุทธศาสตร์และยุทธวิธีในการเคลื่อนไหว

ยุทธวิธีการเคลื่อนไหวเป็นเครื่องมือที่กลุ่มนำมาใช้ในการเรียกร้อง โดยหัวใจของการเคลื่อนไหวของการประท้วงของขบวนการทางสังคมคือยุทธวิธีในการทำนายอำนาจการเมืองปกติ มีการแบ่งรูปแบบยุทธวิธีการเคลื่อนไหวไว้อย่างหลากหลาย ได้แก่ 1) ยุทธวิธีการขัดขวาง ทำนายอำนาจการเมืองแบบปกติซึ่งเป็นปฏิบัติการทางการเมืองโดยไม่ใช้กลไกการเมืองแบบปกติ เช่น อารยะขัดขืน บอยคอต 2) ยุทธวิธีการใช้ความรุนแรงซึ่งปัจจุบันถูกนำมาใช้น้อยลงเพราะทำให้ผู้คนขาดความเห็นอกเห็นใจ 3) ยุทธวิธีตามช่องทางการเมืองปกติ เช่น การสนทนาให้ข้อมูล การลوبي่ง เป็นต้น (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552)

4. แนวคิดกระบวนการสร้างกรอบโครง (Framing Process)

กระบวนการสร้างกรอบโครง อธิบายถึงการนำเรื่องสร้างกรอบโครงความคิด (Framing) เข้ามาใช้เป็นฐานในการวิเคราะห์ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เนื่องจากเห็นว่าการสร้างกรอบโครงความคิดมีรากฐานมาจากแนวคิดปฏิสัมพันธ์เชิงสัญลักษณ์และการประกอบสร้างทางสังคม (social construction) โดยผ่านกระบวนการตีความบนพื้นฐานของการสื่อสารตอบโต้ระหว่างกัน (Snow, 2004 อ้างถึงใน สมชัย ภัทรนาคันนัท, 2559) เป็นกระบวนการที่มีความเกี่ยวข้องกับการกระทำ ผู้กระทำและการต่อสู้หรือแข่งขันเพื่อผลิตหรือสร้างความหมาย ซึ่งบางอย่างอาจเกิดผลในวงกว้างขวางและครอบคลุมกว่าความหมายอื่น ๆ จนกลายเป็น “กรอบโครงความคิดหลัก” (master frame) แต่ต้องเผชิญการต่อสู้ในการสร้างกรอบโครงความคิดจากกรอบวาทกรรมของฝ่ายต่อต้านเพื่อแย่งชิงการสนับสนุนและดึงทรัพยากรที่มีอยู่ในสังคมเข้าสู่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม ดังนั้น กระบวนการสร้างกรอบโครงความคิดจึงเป็นการวิเคราะห์ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่รวมไปถึงกระบวนการสร้าง พัฒนา ปกป้องอัตลักษณ์ ซึ่งเป็นการให้ความสำคัญในมิติทางวัฒนธรรมที่ก่อให้เกิดขบวนการทางสังคม (ประภาส ปิ่นตบแต่ง, 2552) โดยมีกระบวนการการสร้างกรอบโครงความคิด 3 ประการ ดังนี้

1) การสร้างกรอบการวินิจฉัยปัญหา (diagnostic framing) หมายถึง การวินิจฉัยเหตุการณ์แ่งมุมของชีวิตทางสังคม หรือระบบของรัฐบาลที่เป็นปัญหาและต้องการแก้ไขหรือเปลี่ยนแปลง โดยจะต้องนิยามหรือระบุปัญหา สาเหตุของปัญหา รวมทั้งการหาแหล่งที่มาหรือผู้รับผิดชอบต่อสถานการณ์ (Snow et al., 2018)

2) การสร้างกรอบแนวทางออก (Prognostic) หมายถึง การเสนอทางเลือกหรือทางออก การกำหนดแนวทางการแก้ปัญหา ซึ่งรวมไปถึงยุทธศาสตร์ ยุทธวิธีที่สอดคล้องกับปัญหาที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมนิยามไว้ โดยกรอบแนวทางออกอาจถูกโต้แย้งจากฝ่ายตรงข้ามและมีการนำเสนอกรอบทางออกใหม่ขึ้นมาต่อสู้ซึ่งกรอบการโต้แย้งความคิดของฝ่ายตรงข้าม เรียกว่า “กรอบโครงความคิดโต้กลับ” (counter framing) (มณีมัย ทองอยู่, 2557)

3) การสร้างกรอบในการจูงใจ (Motivation Framing) หมายถึง การสร้างเหตุผลให้เกิดการกระทำ และการสร้างเครื่องมือในการต่อสู้หรือเคลื่อนไหว ซึ่งเป็นการกระทำผ่านภาษาหรือการใช้ถ้อยคำกระตุ้นให้ผู้คนเข้าร่วม สนับสนุนหรือกระทำการตามที่ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมได้เสนอแนวทางการแก้ไขปัญหาไว้

การจะทำให้กรอบโครงมีประสิทธิภาพมากขึ้นจำเป็นต้องมีกระบวนการจัดวางตำแหน่งกรอบโครง (frame alignment process) ซึ่งประกอบไปด้วย 4 ขั้นตอนคือ การเชื่อมโยงกรอบโครง (frame bridging) การเพิ่มรายละเอียดกรอบโครง (frame amplification) การขยายกรอบโครง (frame extension) และ การเปลี่ยนแปลงกรอบโครง (frame transformation) และจำเป็นต้องมีตัวกลางในการสื่อสารเพื่อกระจายกรอบโครง (Frame diffusion) เพื่อให้ความหมายของกรอบโครงเป็นที่รับรู้ทางสังคมผ่านเครื่องมือต่าง ๆ เช่น สื่อสังคมออนไลน์ การเดินขบวน เป็นต้น (ณัฐจุ วังทงสวัสดิ์, 2560)

ผลการศึกษา

1. ปฏิบัติการและแนวคิดประชาสังคมในยุคแห่งความขัดแย้งและความไม่เสถียรทางการเมือง (ปี พ.ศ. 2549 – 2557 (ก่อนการรัฐประหาร))

1.1 บริบทและโครงสร้างโอกาสทางการเมืองยุคแห่งความขัดแย้งและความไม่เสถียรทางการเมือง

ภายหลังการรัฐประหาร ปี พ.ศ. 2549 เป็นจุดเริ่มต้นความขัดแย้งทางการเมืองไทย ประชาชนแบ่งฝักแบ่งฝ่าย มีการหมุนเวียนผลัดเปลี่ยนกันออกมาเคลื่อนไหวชุมนุมกันอย่างต่อเนื่อง ช่วงเวลานี้มีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลมากถึง 4 ชุด ทำให้รัฐบาลไม่มีเสถียรภาพ โดยเฉพาะสองชุดแรกที่บริหารประเทศรวมกันเพียงหนึ่งปีเท่านั้น ส่วนรัฐบาลนายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะและรัฐบาลนางสาวยิ่งลักษณ์ ชินวัตร แม้จะมีการแถลงนโยบายการบริหารประเทศที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากร รวมถึงการปฏิรูปที่ดิน แต่จากสถานการณ์ทางการเมืองที่มีความรุนแรงมากขึ้น โดยเฉพาะหลังเหตุการณ์สลายการชุมนุมในเดือนพฤษภาคม 2553 และการผลักดันร่าง พ.ร.บ. นิรโทษกรรม ก็ทำให้รัฐบาลมุ่งจัดการความขัดแย้งมากกว่าการแก้ไขปัญหาประชาชน จนกระทั่งเกิดการรัฐประหารอีกครั้งในปี พ.ศ. 2557 (บันทึก จันทรโรจนกิจ, 2560) ในอีกด้านหนึ่ง มีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550 ซึ่งได้มีบทบัญญัติเรื่องสิทธิชุมชนไว้ในมาตรา 66 และ 67 ที่มีความก้าวหน้ากว่าฉบับก่อนหน้า รวมถึง มาตรา 85 ที่บัญญัติให้รัฐต้องดำเนินนโยบายด้านที่ดินทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ภายใต้ความไร้เสถียรภาพทางการเมือง โดยเฉพาะในช่วงรัฐบาลอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ ซึ่งมีข้อครหาว่าเป็นรัฐบาลที่ถูกจัดตั้งในค่ายทหาร รวมถึงสถานการณ์ความขัดแย้งทางสังคมที่รุนแรงจากเหตุการณ์สลายการชุมนุมในปี 2553 ทำให้รัฐบาลต้องพยายามหาความชอบธรรมให้ตนเอง ประกอบกับการมีรัฐธรรมนูญที่กำหนดเรื่องสิทธิ เสรีภาพ รวมถึงสิทธิชุมชน จึงทำให้โครงสร้างโอกาสทางการเมืองเปิดให้ภาคประชาสังคมเข้าไปเสนอแนะนโยบายต่อรัฐเป็นอย่างมาก และในสถานการณ์ที่รัฐบาลไม่มั่นคงก็ค่อนข้างให้การตอบรับเป็นอย่างดี เห็นได้ชัดเจนจากการที่รัฐบาลนำข้อเสนอของขบวนการไปประกาศไว้ในคำแถลงนโยบาย

1.2 แนวคิดและปฏิบัติการในการผลักดันโฉนดชุมชน

การเคลื่อนไหวผลักดันโฉนดชุมชน มีพัฒนาการเคลื่อนไหวในนาม 2 เครือข่าย คือ เครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย (คปท.) ซึ่งเริ่มต้นเคลื่อนไหวอย่างจริงจังในช่วงรัฐบาลอภิสิทธิ์ และมีการปรับเป็นขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม (P - MOVE) ภายหลังจากการที่มีการขยายประเด็นและกลุ่มคนในการเข้าร่วมขบวนการเคลื่อนไหวมากขึ้น

การผลักดันโฉนดชุมชน หากพิจารณากระบวนการสร้างกรอบโครงความคิด พบว่า ขบวนการเคลื่อนไหวใช้กรอบโครงการวินิจฉัยปัญหาโดยมองสาเหตุของปัญหาทรัพยากรป่าไม้ที่ดินใน 3 ลักษณะ คือ 1) ระบบโครงสร้างกฎหมายที่ไม่มีการจำกัดการถือครองที่ดิน และระบบการกรรมสิทธิ์ที่ดินที่มีเพียง 2 ประเภท คือ กรรมสิทธิ์ที่ดินของรัฐ (State Property) และกรรมสิทธิ์เอกชน (Private Property) 2) การกำหนดนโยบายและความล้มเหลวของนโยบายรัฐที่อยู่บนพื้นฐานการรวมศูนย์อำนาจ และ

3) การดำเนินนโยบายภายใต้ระบบเสรีนิยมใหม่เอื้อให้ที่ดินถูกทำให้เป็นสินค้าจนทำให้เกษตรกรรายย่อยต้องสูญเสียที่ดิน ซึ่งเป็นการสะท้อนว่ารัฐและทุนเป็นผู้กระทำการให้เกิดปัญหา นำไปสู่การนำเสนอแนวคิดในการตอบโต้รัฐเรื่องกรรมสิทธิ์ร่วม (Common Property) ซึ่งมีฐานคิดมาจากเรื่องสิทธิเชิงซ้อนเพื่ออธิบายถึงกระบวนการจัดการทรัพยากรด้วยระบบสิทธิที่หลากหลายทั้งการใช้ประโยชน์ การจัดการ รวมถึงการตรวจสอบถ่วงดุล โดยมีรูปธรรมคือ “โฉนดชุมชน”

แนวคิดเรื่อง “โฉนดชุมชน” อยู่บนพื้นฐานเรื่องกรรมสิทธิ์ร่วม (Common Property) โดยขบวนการเคลื่อนไหวอธิบายว่า โฉนดชุมชนเป็นรูปแบบการบริหารจัดการของการใช้สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งได้รับการรับรองตามรัฐธรรมนูญ เป็นสิทธิรวมหมู่ในการจัดการการครอบครองที่ดินและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดินที่จะช่วยให้เกิดความมั่นคงในการถือครองและใช้ประโยชน์ของชุมชน ซึ่งเป็นแนวทางที่ตรงข้ามกับระบบกรรมสิทธิ์ปัจจุบัน รวมถึงสะท้อนการมีส่วนร่วมเพื่อตอบโต้เรื่องการรวมศูนย์อำนาจในการจัดการของรัฐ (เครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย, 2551 อ้างถึงใน เมธี สิงห์สุถำ, 2553) ทั้งนี้ขบวนการเคลื่อนไหวมีการสร้างกรอบการจูงใจผ่านการใช้อ้อยคำกระตุ้นโน้มน้าวให้ผู้คนเข้าร่วม สนับสนุน เช่น “ที่ดินไม่ใช่สินค้า” “ที่ดินคือชีวิต” เป็นต้น

ในการผลักดันโฉนดชุมชน ได้สะท้อนให้เห็นฐานคิดเรื่องสิทธิชุมชนที่เชื่อมโยงไปถึงการรับรองไว้ในรัฐธรรมนูญ ฉบับปี พ.ศ. 2550 ทำให้เรื่อง “สิทธิชุมชน” กลายเป็นกรอบประเด็นหลัก (Master Frame) ที่ขบวนการเคลื่อนไหวผลักดันสู่สาธารณะ

สำหรับปฏิบัติการเคลื่อนไหวของขบวนการประชาสังคม มีทั้งการปักหลักชุมนุมที่ทำเนียบรัฐบาล และกดดันให้รัฐบาลดำเนินตามที่แถลงนโยบายไว้ และยื่นข้อเรียกร้องให้มีการจัดตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหา (คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน, 2552) ผลจากการชุมนุมดังกล่าวทำให้รัฐบาลมีคำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาของเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย (คอป.) เพื่อทำหน้าที่ในการกำหนดแนวทางการแก้ไขปัญหา รวมถึงแต่งตั้งคณะทำงานขึ้นมาทำหน้าที่ในการศึกษาการทำโฉนดชุมชน จนนำไปสู่การประกาศใช้ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชน พ.ศ. 2553 (ชัยวัฒน์ ม่านศรีสุข และคณะ, 2560) อย่างไรก็ตาม เมื่อสถานการณ์การเมืองมีความรุนแรงทำให้การเคลื่อนไหวของประชาชนต้องชะงักไป ผลในทางปฏิบัติคือมีชุมชนที่ได้รับโฉนดชุมชน 3 แห่งคือชุมชนคลองโยง ชุมชนบ้านไร่แดง - แม่อาว และชุมชนพระธาตุขิงแกง โดยขณะนี้ จะเห็นได้ว่า ขบวนการสามารถติดตั้ง แนวคิดเรื่องโฉนดชุมชน ซึ่งเป็นแนวคิดสิทธิแบบรวมหมู่ ให้มีพื้นที่ชั่วคราวในระบบกรรมสิทธิ์ของไทย ผ่านระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีดังกล่าว และรูปธรรมในพื้นที่ทั้งสามแห่งได้

2. ปฏิบัติการและแนวคิดประชาสังคมในยุคหลังรัฐประหาร ปี พ.ศ. 2557 สู่ความเข้มแข็งของรัฐและทุนกับพื้นที่ประชาสังคมที่หดแคบ (หลังรัฐประหาร) - ปี พ.ศ. 2562

2.1 บริบทและโครงสร้างโอกาสทางการเมืองยุคหลังรัฐประหาร ปี พ.ศ. 2557 สู่ความเข้มแข็งของรัฐและทุนกับพื้นที่ประชาสังคมที่หดแคบ

ภายหลังการรัฐประหาร คสช. ได้ประกาศให้ใช้รัฐธรรมนูญ (ฉบับชั่วคราว) ปี พ.ศ. 2557 และซึ่งเป็นที่มาให้พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา หัวหน้า คสช. ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี คสช. ได้ใช้อำนาจตามรัฐธรรมนูญ (ฉบับชั่วคราว) ปี พ.ศ. 2557 ควบคุมและจำกัดสิทธิและเสรีภาพของประชาชน เช่น การเรียกบุคคลที่เป็นคู่ขัดแย้ง นักกิจกรรม นักเคลื่อนไหวทางการเมืองเข้ารายงานตัวกับ คสช. หรือที่รู้จักกันทั่วไปว่า “การปรับทัศนคติ” การห้ามรวมตัวหรือชุมนุมทางการเมืองเกิน 5 คน การตราพระราชบัญญัติการชุมนุมสาธารณะ พ.ศ. 2558 เป็นต้น (สุทธิชัย งามชื่นสุวรรณ และธีรวัฒน์ ขวัญใจ ในศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน, 2561) จนทำให้ประชาสังคมออกมาเคลื่อนไหวได้ยาก จากการรวบรวมข้อมูลของศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชนและโครงการอินเทอร์เน็ตเพื่อกฎหมายประชาชนพบว่า ประชาชนถูกเรียกรายงานตัวและปรับทัศนคติ ช่มชู้ คุกคาม และติดตาม อย่างน้อย 1,138 คน กิจกรรมสาธารณะถูกปิดกั้นและแทรกแซงอย่างน้อย 264 กิจกรรม กลุ่มองค์กรชาวบ้าน/ชุมชน หรือประชาสังคมถูกปิดกั้นการใช้สิทธิเสรีภาพในการแสดงออกและการชุมนุม อย่างน้อย 66 กลุ่ม (ประชาไท, 2561)

นอกจากนี้ ยังมีนโยบายทวงคืนผืนป่าที่ดำเนินการผ่านการออกคำสั่ง คสช. ที่ 64/2557, 66/2557 และแผนแม่บทแก้ไขปัญหการทำลายทรัพยากรป่าไม้ การบุกรุกที่ดินของรัฐ การบุกรุกที่ดินของรัฐและการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน โดยมีเป้าหมายในการทวงคืนผืนป่าให้ได้อย่างน้อยร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศภายใน 10 ปี โดยให้อำนาจหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และกองกำลังรักษาความมั่นคงภายในราชอาณาจักร (กอ.รมน.) เข้ามาดำเนินการอย่างเด็ดขาด แม้จะระบุว่าไม่ให้มีผลกระทบต่อประชาชนผู้ยากไร้ หรือไร้ที่ดินทำกิน แต่ในทางปฏิบัติพบว่า การดำเนินการของรัฐได้สร้างผลกระทบต่อประชาชนในหลายพื้นที่ โดยกลุ่มจับตาปัญหาที่ดินซึ่งเป็นองค์กรพัฒนาเอกชนที่ติดตามนโยบายการทวงคืนผืนป่าของ คสช. ได้เปิดเผยรายงานในปี 2558 พบว่าผลกระทบจากนโยบายดังกล่าวเกิดขึ้นกับประชาชนมี 3 ลักษณะ และมีจำนวนที่ได้รับผลกระทบ ดังนี้ 1) การข่มขู่ คุกคาม ไล่อื้อ และดำเนินคดีในพื้นที่สาธารณะประโยชน์/พื้นที่สัจจกฐินเช่า จำนวน 226 กรณี 2) การไล่อื้อ ตัดฟันทำลายพืชผลอาสินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ อุทยานแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า โดยใช้คำสั่งทางปกครอง จำนวน 287 กรณี และ 3) การจับกุมดำเนินคดี จำนวน 168 กรณี

จากบริบทดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่าในช่วงเวลานี้โครงสร้างโอกาสทางการเมืองของขบวนการเคลื่อนไหวค่อนข้างปิด จากการใช้กลไกอำนาจและท่าทีในการต่อต้านการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมอย่างไรก็ตาม ภายใต้ผลกระทบทางนโยบายที่ส่งผลกระทบต่อประชาชนในวงกว้างจึงนำไปสู่ปรับตัวและออกแบบยุทธวิธีการเคลื่อนไหวของ P - MOVE และเครือข่ายสมาชิกคือ สหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) เพื่อเรียกร้องให้รัฐยุติการดำเนินการตามแผนแม่บทฯ และดำเนินการแก้ไขปัญหาป่าไม้ที่ดิน

2.2 แนวคิดและปฏิบัติการในการคัดค้านนโยบายทวงคืนผืนป่าและการแก้ไขปัญหาป่าไม้ที่ดิน

การเคลื่อนไหวของ P - MOVE ในช่วงเวลานี้ พิจารณาตามกระบวนการสร้างกรอบโครงสร้างความคิดพบว่า มีการวินิจฉัยปัญหา โดยวิเคราะห์สถานการณ์ในสองระดับ ระดับเร่งด่วนคือปัญหาการดำเนินการตามนโยบายทวงคืนผืนป่าของรัฐ โดยมองว่ารากของปัญหาคือการที่แผนแม่บทฯ ถูกนำมาใช้โดยปราศจากการมีส่วนร่วมของประชาชน และการใช้อำนาจเบ็ดเสร็จที่ให้อำนาจทหาร กอ.รมน. เข้าไปตรวจยึดพื้นที่โดยใช้ความเด็ดขาดที่ไม่แตกต่างจากปัญหาความมั่นคงอื่น ๆ ทั้ง ๆ ที่ปัญหาเรื่องป่าไม้ที่ดินเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของประชาชน นอกจากนี้ในระดับนโยบายการแก้ไขปัญหাপ่าไม้ที่ดินยังมีแนวทางการวิเคราะห์เช่นเดียวกับที่ผู้วิจัยได้นำเสนอไปก่อนหน้านี้คือมองว่ารัฐและทุนเป็นตัวการของปัญหาทั้งการดำเนินนโยบายที่ผิดพลาด การรวมศูนย์อำนาจ

กรอบในการเสนอทางออกมี 2 ระดับ คือ ระดับเร่งด่วนและการแก้ไขเชิงโครงสร้าง คือ รัฐต้องทบทวนแผนแม่บทฯ โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วม (ต่อมาก็คือข้อเสนอให้ยุติการใช้แผนแม่บทฯ) และมีมาตรการเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบ รวมถึงให้รัฐเร่งรัดดำเนินการตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการจัดให้มีโฉนดชุมชน พ.ศ. 2553 ที่ดำเนินการมาแล้วตั้งแต่รัฐบาลก่อนหน้านี้ ซึ่งจะช่วยให้รัฐสามารถแยกแยะประชาชนออกจากนายทุนที่บุกรุกป่าได้ และข้อเสนอในระดับนโยบายโดยการผลักดันกฎหมาย 4 ฉบับ ซึ่งสองฉบับมีหลักการพื้นฐานสำคัญอยู่ที่การรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรคือ ร่าง พ.ร.บ. สิทธิชุมชนในการจัดการที่ดินและทรัพยากร และร่าง พ.ร.บ. จัดตั้งธนาคารที่ดิน และร่างกฎหมายที่จะทำให้เกิดปัญหাপ่าไม้ที่ดินในระดับโครงสร้างคือ ร่าง พ.ร.บ. จัดเก็บภาษีที่ดินอัตราก้าวหน้า และร่าง พ.ร.บ. กองทุนยุติธรรม โดยโน้มน้าวผู้คนผ่านการใช้ภาษา เช่น “ที่ดินคือชีวิต” “ประชาชนต้องกำหนดชีวิตของตนเอง” “ปกป้องชุมชน” จากแนวทางออกที่ขบวนการเสนอเป็นการเน้นย้ำให้เห็นถึงการยืนยันต่อกรอบโครงสร้างหลัก (Master Frame) เรื่องสิทธิชุมชนที่ขบวนการใช้เป็นฐานคิดสำคัญในการผลักดันปฏิบัติการด้านการจัดการทรัพยากร รวมทั้งการมีส่วนร่วมทั้งในประเด็นการจัดการทรัพยากร

สำหรับปฏิบัติการของขบวนการประชาสังคม ในช่วงเวลานี้ พบว่ามีปฏิบัติการในด้านการจัดการทรัพยากรอยู่ 2 รูปแบบ คือกลุ่มที่มีการเคลื่อนไหวคัดค้านทำลายอำนาจรัฐและกลุ่มที่เข้าไปช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดผ่านการประสานพลังกับภาคส่วนต่าง ๆ

ปฏิบัติการรูปแบบแรก เป็นการเคลื่อนไหวของกลุ่มสหพันธ์เกษตรกรภาคเหนือ (สกน.) ซึ่งเป็นสมาชิกของ P - MOVE ในพื้นที่ภาคเหนือ ภายใต้กิจกรรม “เดินก้าวแลกเพื่อการปฏิรูปที่ดินไทย” เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลเร่งแก้ไขปัญหาคความเดือดร้อนเฉพาะหน้าของประชาชน รวมถึงการหยุดแผนแม่บทฯ ที่สร้างผลกระทบกับประชาชน และออกกฎหมายปฏิรูปที่ดิน 4 ฉบับ โดยขบวนการมีการปรับตัวโดยให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์กฎหมาย คำสั่งที่จำกัดเสรีภาพในการแสดงออก จึงนำไปสู่การออกแบบขบวนการเคลื่อนไหวที่แตกต่างจากในอดีตที่มักใช้คนจำนวนมากเพื่อกดดัน เป็นการเคลื่อนไหวโดยใช้รูปแบบการเดินครั้งละ 4 คน เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้กฎหมายห้ามชุมนุมเกิน 5 คน (ประเทศไทย, 2557)

ผลที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมดังกล่าวนำไปสู่กระบวนการเจรจาระหว่าง สกน. และ P - MOVE กับตัวแทนของรัฐบาล นำไปสู่คำสั่งแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาของขบวนการประชาชนเพื่อสังคมที่เป็นธรรม ซึ่งถือเป็นกลไกแรกในการแก้ไขปัญหาร่วมกับประชาชนในยุครัฐบาล คสช. อย่างไรก็ตาม การแก้ไขปัญหาก็ไม่มีความคืบหน้า ทำให้ P - MOVE ต้องออกมาเคลื่อนไหวติดตามความคืบหน้าและเร่งรัดการดำเนินการอยู่บ่อยครั้ง เช่น ในปี 2561 มีการระดมสมาชิก P - MOVE ทั่วประเทศร่วมกันชุมนุมทวงสัญญาการแก้ไขปัญหาจากรัฐบาลที่กรุงเทพฯ เป็นระยะเวลากว่า 10 วัน โดยการชุมนุมครั้งนี้ต้องเผชิญกับการใช้อำนาจรัฐในการสกัดกั้นการใช้เสรีภาพของประชาชน อาทิ การสกัดและควบคุมไม่ให้สมาชิก สกน. เดินทางเข้ามาร่วมชุมนุมกับ P - MOVE การจับกุมแกนนำในข้อหาฝ่าฝืน พ.ร.บ.การชุมนุมสาธารณะ พ.ศ. 2558 เป็นต้น ผลจากการชุมนุมคือการแต่งตั้งคณะกรรมการแก้ไขปัญหาของ ขปส. ภายใต้คณะกรรมการขับเคลื่อนและการปฏิรูปการบริหารราชการแผ่นดิน คณะที่ 5² เพื่อเป็นกลไกในการเร่งรัดการติดตามการดำเนินงานอีกครั้ง (ประชาไท, 2561) ภายหลังจากนั้น P - MOVE ก็ยังคงมีการชุมนุมติดตามการแก้ไขปัญหามาจากรัฐบาล คสช. อย่างต่อเนื่อง กระทั่งมีการจัดการเลือกตั้งในเดือนมีนาคม จึงเป็นการสิ้นสุดยุครัฐบาล คสช.

ปฏิบัติการรูปแบบที่สอง เกิดขึ้นจากเงื่อนไขทางนโยบายที่รัฐบาลพลเอกประยุทธ์ ได้วางแนวทางการแก้ไขปัญหาป่าไม้ที่ดินโดยการออกระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยคณะกรรมการนโยบายที่ดินแห่งชาติ พ.ศ. 2557 เพื่อการบริหารจัดการที่ดินและทรัพยากรของประเทศ โดยกำหนดให้มีคณะกรรมการนโยบายที่ดินแห่งชาติ (คทช.) ทำหน้าที่ในการจัดทำนโยบายและแผนงานในการจัดการที่ดินและทรัพยากร และมีการจัดตั้งคณะกรรมการจังหวัดโดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดเป็นประธาน หลักการสำคัญคือการอนุญาตให้ประชาชนเข้าทำกินในที่ดินของรัฐ ขบวนการเคลื่อนไหวของประชาสังคมอีกแนวทางหนึ่งเข้าไปช่วงชิงพื้นที่ทางความคิดผ่านการประสานพลังกับภาคส่วนต่าง ๆ เช่น แนวทางการเคลื่อนไหวแม่แจ่มโมเดล ในพื้นที่อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งใช้กลไกความร่วมมือจากภาคีทุกภาคส่วนทั้งองค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หน่วยงานราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน ประชาสังคม รวมถึงภาคธุรกิจ และใช้การแก้ไขปัญหาไปพร้อมกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยมีปฏิบัติการทั้งในระดับพื้นที่ที่สามารถเชื่อมโยงกลไกรัฐในระดับพื้นที่ และกลไกที่มาจากการจัดตั้งของรัฐบาล คสช. คือ บริษัทเชียงใหม่วิสาหกิจเพื่อสังคมจำกัด ได้เป็นอย่างดี รวมถึงเคลื่อนไหวระดับนโยบาย เมื่อรัฐเปิดช่องทางการเข้าไปเสนอวิสัยทัศน์ และใช้ประโยชน์จากช่องทางที่เปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วมได้ (ไอฟาร์ อ่องพะ และวัชรพล พุทธรักษา, 2563)

ทั้งนี้ P - MOVE มองว่าการเกิด คทช. ทำให้รัฐบาลพยายามผลักดันการแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับที่ดินเข้าสู่กลไกของ คทช. และพยายามยกเลิกแนวทางโฉนดชุมชนที่ภาคประชาชนเสนอ และสะท้อนถึงการไม่ยอมรับสิทธิชุมชน ดังที่ วัชรศักดิ์ มณีวรรณ กองเลขของ P - MOVE (สัมภาษณ์เมื่อวันที่ 18 เมษายน 2566) ได้สะท้อนว่า

² คณะกรรมการขับเคลื่อนและปฏิรูปด้านความมั่นคง ลดความเหลื่อมล้ำ การเกษตร ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเรื่องที่เป็นวาระเร่งด่วนและการแก้ไขปัญหาการดำเนินการตามพันธกรณีระหว่างประเทศ ดำเนินการเกี่ยวกับเรื่องการจัดทำที่ดินทำกิน ที่อยู่อาศัยแก่ผู้มีรายได้น้อย รวมถึงการจัดการทรัพยากร

“คทช. เป็นการจัดการทรัพยากรที่ดินด้วยวิธีการรวมศูนย์อำนาจ แนวทางการจัดการคือการอนุญาตให้เข้าไปใช้ที่ดินอย่างถูกกฎหมายภายใต้เงื่อนไขที่กำหนด เปรียบเสมือนการทำให้ผู้บุกรุกอยู่อย่างถูกกฎหมาย สะท้อนว่ารัฐยังมองว่าคนที่อยู่ในป่าเป็นผู้บุกรุก ไม่ได้สะท้อนการยอมรับสิทธิ ซึ่งหลายกรณีมีการพิสูจน์มาแล้วว่าชาวบ้านอยู่มาก่อนการประกาศเขตป่า หลักการที่ขบวนการต่อสู้ว่าที่ดินเป็นของบรรพบุรุษ เราอยู่มาก่อน ดังนั้นแนวทางของขบวนการคือการรับรองสิทธิชุมชน”

อย่างไรก็ตาม แนวทางของ คทช. สามารถไปกันได้ดีกับปฏิบัติการในรูปแบบที่สอง ทำให้แม่แจ่มโมเดลได้กลายเป็นพื้นที่นำร่องใน คทช. ที่รัฐบาลยกมาเป็นตัวอย่างความสำเร็จตามแนวทางการบริหารจัดการที่ดินของ คทช. จะเห็นได้ว่านโยบายของ คทช. ได้กลายเป็นความท้าทายต่อแนวทางเคลื่อนไหวของโฉนดชุมชนของ P - MOVE เพราะมีสมาชิกในขบวนการตัดสินใจเข้าร่วมนโยบายของ คทช. และถอนตัวออกจากแนวทางการขอโฉนดชุมชน ส่งผลให้ขบวนการเคลื่อนไหวของ P - MOVE และเครือข่ายต้องกลับมาวิเคราะห์และทบทวนแนวทางการเคลื่อนไหวผลักดันการรับรองสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรกันต่อไป

บทวิเคราะห์ สรุปและอภิปรายผล

การเคลื่อนไหวของ คทช. และ P - MOVE ตั้งแต่หลังปี พ.ศ. 2549 ด้านการจัดการทรัพยากรผ่านปฏิบัติการผลักดันโฉนดชุมชนและการคัดค้านนโยบายทวงคืนผืนป่าและการแก้ไขปัญหาป่าไม้ที่ดิน ได้สะท้อนให้เห็นว่าปฏิบัติการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรอยู่เป็นฐานคิดเรื่องสิทธิชุมชน ซึ่งในกรณีการเคลื่อนไหวของขบวนการประชาสังคมไทยไม่ได้ตั้งอยู่บนกรอบคิดสิทธิชุมชนอย่างโดดเดี่ยว แต่มีกระบวนการจัดวางตำแหน่งกรอบ (frame alignment process) โดยการเพิ่มรายละเอียดกรอบ (frame amplification) คือการเพิ่มคุณค่าและสะท้อนความสัมพันธ์กับคุณค่าทางวัฒนธรรมผ่านการเสนอพื้นที่รูปธรรม เช่น การจัดการโฉนดชุมชนภายใต้ความสัมพันธ์ของชุมชน การจัดการทรัพยากรภายใต้ระบบความเชื่อวัฒนธรรมของชุมชน รวมถึงการเปลี่ยนแปลงกรอบ (frame transformation) ด้วยการอธิบายสิทธิชุมชนเป็นสิทธิมนุษยชนในฐานะสิทธิในการพัฒนาที่ประชาชนต้องมีส่วนร่วม รวมถึงเป็นสิทธิมนุษยชนในฐานะสิทธิทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และทำสิทธินั้นบรรจุในรัฐธรรมนูญ ควบคู่ไปกับการแพร่กระจายกรอบโครง (frame diffusion) ไปยังสังคมผ่านการใช้อินเทอร์เน็ต การเคลื่อนไหวในพื้นที่สาธารณะ จนทำให้สิทธิชุมชนถือเป็นแนวคิดสำคัญประการหนึ่งในการตอบโต้รัฐเรื่องกรรมสิทธิ์ของรัฐและเอกชน รวมถึงการรวมศูนย์อำนาจของรัฐในการจัดการทรัพยากร

ในแง่ปฏิบัติการของประชาสังคม พบว่ายังคงสัมพันธ์กับโครงสร้างโอกาสทางการเมือง โดยเห็นได้อย่างชัดเจนว่าภายใต้รัฐบาลที่ไม่มีความมั่นคง เปิดพื้นที่ให้ประชาสังคมจนสามารถแทรกเข้าไปในพื้นที่ของรัฐ (Forward Infiltration) ด้วยยุทธศาสตร์การเมืองของอิทธิพล (The Politic of Influence) คือการเข้าไปมีอิทธิพลในพื้นที่ของรัฐด้วยการต่อต้าน การลอบบี้ การให้ข้อมูลหรือสร้างปฏิสัมพันธ์กับรัฐ โดยใช้ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม เพื่อกดดันให้รัฐตอบสนองข้อเรียกร้องหรือเปลี่ยนแปลงนโยบาย

ซึ่งเป็นแนวทางที่ขับเคลื่อนมาตั้งแต่ยุคการเมืองบนท้องถนน อย่างไรก็ตาม ตั้งแต่รัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2540 ขบวนการเคลื่อนไหวมีการอ้างสิทธิชุมชนซึ่งเป็นสิทธิตามรัฐธรรมนูญและเรียกร้องให้รัฐต้องดำเนินการรับรองสิทธิของประชาชน ซึ่งถือว่าเป็นปัจจัยเชิงบวกในการเคลื่อนไหว โดยเฉพาะรัฐธรรมนูญฉบับปี พ.ศ. 2550 รวมถึงการใช้กลไกต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามรัฐธรรมนูญและการเคลื่อนไหวผ่านการรณรงค์หรือสื่อสารสาธารณะ เพื่อให้สังคมรับทราบปัญหา รูปธรรมที่ชัดเจนคือการเข้าไปติดตั้งแนวคิดเรื่องโฉนดชุมชน ภายในรัฐ แต่ภายใต้ยุคที่รัฐและทุนเข้มแข็ง พื้นที่ประชาสังคมหดแคบจากการใช้คำสั่ง กฎหมาย หรือการมีกลไกต่าง ๆ เข้ามาควบคุม ทำให้ P - MOVE ต้องปรับตัวทั้งในแนวคิดวิธีการทำงานกับชาวบ้าน การออกแบบงานเคลื่อนไหว ผลที่เกิดขึ้นคือ นำไปสู่การเปิดพื้นที่เจรจากับรัฐบาลและนำไปสู่การจัดตั้งกลไกการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ซึ่งก็ช่วยให้บรรเทาปัญหาในระยะเร่งด่วนได้ แต่กลไกที่เกิดขึ้นก็ไม่สามารถนำไปสู่การแก้ไขปัญหาที่แท้จริงได้ หรือดำเนินการไปอย่างล่าช้า การจะเร่งรัดให้กระบวนการแก้ไขปัญหามีความคืบหน้าต้องออกมาชุมนุม ทวงถาม หรือกดดันอยู่บ่อยครั้ง ซึ่งเป็นการเพิ่มภาระและความยากลำบากต่อสมาชิกในขบวน อีกทั้งการออกมาเคลื่อนไหวแต่ละครั้งต้องเผชิญกับการคุกคาม ช่มชู้หรือมีความเสี่ยงในการดำเนินคดีในระยะยาว อาจทำให้ขบวนการอ่อนกำลังลงได้

ทั้งนี้การแทรกเข้าไปในพื้นที่รัฐด้วยยุทธศาสตร์ การเมืองของอิทธิพล (The Politic of Influence) ถือเป็นยุทธศาสตร์หลักในการในการเคลื่อนไหวของประชาสังคมไทยมาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งสอดคล้องกับในงานศึกษาของ Steven Klein and Cheol-Sung Lee ที่กล่าวไว้ข้างต้น ได้ระบุว่า ขบวนการสิ่งแวดล้อมในยุโรปก็มักใช้ยุทธศาสตร์นี้ในการเคลื่อนไหวมาตั้งแต่ 2 ทศวรรษที่ผ่านมา สาเหตุสำคัญเพราะการเมืองของอิทธิพลสามารถรักษาเอกลักษณ์ทางอุดมการณ์และองค์กรของขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมได้ดีที่สุด อย่างไรก็ตาม ในภาคประชาสังคมไทยภายหลังการนำเรื่องสิทธิชุมชนเข้าไปในรัฐธรรมนูญได้ก็ทำให้เห็นภาพการเคลื่อนไหวในลักษณะการเข้าไปเชื่อมโยงกับกลไกเชิงสถาบันมากยิ่งขึ้น

ในอีกด้านหนึ่ง รัฐก็ปรับตัวด้วยการแทรกเข้าไปในพื้นที่ของประชาสังคม (Backward Infiltration) ด้วยยุทธศาสตร์การเมืองของการแทนที่ (The Politic of Substitution) ผ่านการนำกลไกนโยบาย คทช. เข้ามาใช้ในการจัดการปัญหาป่าไม้ที่ดินเข้ามาแทนที่แนวทางการจัดการที่ดินในรูปแบบโฉนดชุมชน ซึ่ง P - MOVE เห็นว่ารัฐพยายามตอบโต้แนวทางของประชาชนและรวบอำนาจในการจัดการทรัพยากรเข้ามาไว้ในควบคุมของรัฐ เป็นการสถาปนาอำนาจใหม่ด้วยกลไกเชิงสถาบัน แนวทางจึงเป็นการสะท้อนว่ารัฐไม่ได้ยอมรับเรื่องสิทธิชุมชนอย่างแท้จริง อย่างไรก็ตาม การที่สมาชิก P - MOVE บางส่วนเข้าร่วมนโยบายของ คทช. ก็เป็นข้อท้าทายต่อแนวทางการเคลื่อนไหวของขบวนเพราะนโยบายดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นการแยกประชาชนออกจากขบวน ประกอบกับการใช้กลไกราชการ ให้อำนาจทหาร กอ.รมน. อย่างเด็ดขาด และการมีกฎหมาย คำสั่งที่เอื้อต่อการปฏิบัติการไปแนวทางของรัฐ ก็ยังเป็นปัจจัยที่อาจมีผลทำให้ขบวนการเคลื่อนไหวอ่อนแอลง

ในท้ายที่สุด ไม่เพียงแค่ขบวนการเคลื่อนไหวที่ปรับตัว แต่รัฐก็มีการปรับตัวเพื่อตอบโต้ต่อขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมเช่นกัน โดยเฉพาะหลังยุคหลังรัฐประหารที่รัฐได้สร้างระบอบรวมศูนย์อำนาจใหม่ในการจัดการทรัพยากรป่าไม้ที่ดิน จากคำสั่งที่ 64/2557 66/2557 และแผนแม่บทฯ รวมถึงการให้อำนาจ กอ.รมน. ในการขยายอำนาจที่มากไปกว่าเรื่องความมั่นคง แต่ยังมาสัมพันธ์กับชีวิตประจำวัน ทั้งนี้ แม้ว่าจะมีการเลือกตั้งในปี พ.ศ. 2562 และมีการจัดตั้งรัฐบาลใหม่ แต่ คสช. ก็ได้ทิ้งมรดกที่เกี่ยวข้องกับการจัดการปัญหาทรัพยากรป่าไม้ที่ดินไว้เป็นจำนวนมาก อาทิ พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2562 พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2562 พระราชบัญญัติป่าชุมชน พ.ศ. 2562 ซึ่งขบวนการของ P - MOVE ก็ยังเคลื่อนไหวเรียกร้องให้มีการแก้ไขปัญหารวมทั้งคัดค้านแนวทางของรัฐที่ไม่เอื้อต่อการรับรองเรื่องสิทธิชุมชนอยู่อย่างต่อเนื่อง

บรรณานุกรม

- กฤษฎา บุญชัย. (2558). สามทศวรรษของขบวนการเคลื่อนไหวด้านทรัพยากรสิ่งแวดล้อมกับความท้าทายทางยุทธศาสตร์ในโลกาภิวัตน์. ใน เกศริน เตียวสกุล (บรรณาธิการ), **รายงานการศึกษายทบาทภาคประชาสังคมในการคุ้มครองสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง**. (33 - 66). สำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ.
- กลุ่มจับตาปัญหาที่ดิน. (2558). **เปิดรายงาน Land Watch ผลกระทบคำสั่ง คสช. 64/57, 66/57 และแผนแม่บทป่าไม้ฯ**. https://tlhr2014.wordpress.com/2015/09/22/landwatch_report/.
- คณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน. (2552). **จดหมายข่าวองค์กรพัฒนาเอกชน ฉบับ ต้นปีพุทธศักราช 2552 ประชาทรรศน์ การพัฒนาต้องมาจากประชาชน. องค์กรพัฒนาเอกชน**.
- ชัยวัฒน์ ม่านศรีสุข, จุมพล หนีมพานิช และ ชมภูณัฐ ทุนนาค. (2560). **ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม : ศึกษากรณีของการปฏิรูปและการจัดการที่ดินในรูปแบบโฉนดชุมชนในประเทศไทย**. https://ird01.stou.ac.th/researchlib/ShowDataResearch.php?AutoID=2563_057.
- ชูชัย ศุภวงศ์ และ ยุวดี คาดการณ์ไกล. (2540). **ประชาสังคม : วรรณชนกคิดในสังคมไทย**. มติชน.
- เชษฐา ทรัพย์เย็น. (2547). **พัฒนาการความคิดประชาสังคมไทย**. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์].
- ณัฐรุจ วงศ์สารสวัสดิ์. (2560). **พลวัตกรอบความคิดและการเคลื่อนไหวของขบวนการแพทย์ชนบท : ความขัดแย้งและการเปลี่ยนผ่านทางการเมือง**. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- บัณฑิต จันทรโรจนกิจ. (2560). **การเมืองไทยร่วมสมัย**. ชัน แพคเกจจิง.
- บุญชู ฒ ป้อมเพชร. (2555). **สิทธิชุมชนในรัฐธรรมนูญไทย**. **วารสารวิชาการทางกฎหมาย**, 5(2), 77 - 92.
- ประชาไท. (2557). **ทหารสกัดชาวบ้านชูปฏิรูปที่ดินห้ามเดินเข้ากรุง-จับทันทีที่ก้าวเท้าณรงค์**. <https://prachatai.com/journal/2014/11/56418>.

- ประชาไท. (2561). **พืชมุขุติการชุมชน หลังบรรลู่ข้อตกลงมีการตั้งกรรมการแก้ไขปัญหา**. <https://prachatai.com/journal/2018/05/76872>.
- ประชาไท. (2561). **สถิติคุกคามประชาชนยุค คสช. นับพัน ศูนย์ทนายความฯ ขึ้นจัดการกฎหมายที่ออกโดย คสช.** <https://prachatai.com/journal/2018/05/76985>.
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2561). **การเมืองบนท้องถนน ภาคประชาชน/ประชาสังคมบนเส้นทางการสร้างและการจรรโลงประชาธิปไตยไทย. ใน สุวิมล มีแสง สมจิต จันทรเพ็ญ และนิติพงษ์ ครีระพันธ์ (บรรณาธิการ), การสร้างและการจรรโลงประชาธิปไตยไทยในระบอบเรียนและประสบการณ์ประชาสังคม. สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน).**
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2541). **การเมืองบนท้องถนน 99 วันสมัยชาคนจน และประวัติศาสตร์การเดินขบวนชุมนุมประท้วงในสังคมไทย. ต้นตำรับ.**
- ประภาส ปิ่นตบแต่ง. (2552). **กรอบการวิเคราะห์การเมืองแบบทฤษฎีขบวนการทางสังคม. มุลนิธิไฮนริค เบิลล์ สำนักงานภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้.**
- มณีนมัย ทองอยู่. (2557). **แนวคิดทฤษฎีทางสังคมวิทยาว่าด้วยขบวนการทางสังคม. ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคม กลุ่มแม่น้ำโขง คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.**
- เมธิ สิงห์สุถ้ำ. (2553). **รายงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เรื่อง กระบวนการปฏิรูปที่ดินและการจัดการที่ดินอย่างยั่งยืนโดยประชาชน. www.landactionthai.org.**
- สงวน นิตยารัมภ์พงศ์ และสุรพล มุลดา. (2544). **จากรากหญ้าถึงขอบฟ้า อดีต ปัจจุบัน และอนาคตขององค์กรพัฒนาเอกชนไทย. คบไฟ.**
- สมชัย ภัทรชนนันท์. (2559). **ทฤษฎีขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมและการประท้วงทางการเมือง. มาตา การพิมพ์.**
- สมภพ ดอนดี. (2559). **พลวัตขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อการปฏิรูปที่ดินหลังรัฐธรรมนูญ 2540 : กรณีศึกษาเครือข่ายปฏิรูปที่ดินแห่งประเทศไทย. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย]**
- สุทธิชัย งามชื่นสุวรรณ และธีรวัฒน์ ขวัญใจ. (2561). **ในศูนย์ทนายความเพื่อสิทธิมนุษยชน (บรรณาธิการ). ตุลาการธิปไตย ศาล และการรัฐประหาร. เฟสท์ ออฟเซท.**
- สุรางค์รัตน์ จำเริญพล. (2544). **การสร้างประชาสังคมโดยรัฐ : การปรับตัวของรัฐไทย. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].**
- อัฉรา รักษ์ติธรรม. (2557). **การเมืองของการลดทอนความเป็นการเมือง: การปรับความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชน รัฐและประชาชน. https://dric.nrct.go.th/index.php?/Search/SearchDetail/287597.**
- อุเชนทร์ เชียงเสน. (2556). **ประวัติศาสตร์การเมืองภาคประชาชนความคิดและปฏิบัติการของนักกิจกรรมทางการเมืองในปัจจุบัน. [วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์].**
- โอฬาร อ่องพะ และวัชรพล พุทธรักษา. (2563). **แม่แจ่มโมเดล : ปฏิบัติการและการเคลื่อนไหวช่วงชิงพื้นที่ทางความคิด. วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 16(1), 21 - 46.**

- Snow, D. A., Vliegenthart, R., & Ketelaars, P. (2018). **The Framing Perspective on Social Movements: Its Conceptual Roots and Architecture.** In the Wiley Blackwell Companion to Social Movements (pp.392-410).
- Klein, S., and Lee, C. (2019). Towards a Dynamic Theory of Civil Society: The Politics of Forward and Backward Infiltration. **In Sociological Theory**, 37(1), 62 - 88.

ผู้ให้สัมภาษณ์

- ประกาศ ปิ่นตบแต่ง. (การสื่อสารส่วนบุคคล, 19 สิงหาคม 2563).
- ทวีศักดิ์ มณีวรรณ. (การสื่อสารส่วนบุคคล, 18 เมษายน 2566).